

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Kurs işi

Ad: İsa

Soyad: Sadaylı

Fakültə: Tarix.IV kurs-823

Kafedra: Ümumi Tarix

Elmi rəhbər: N.Abdullayeva

Mövzu: “Dünya iqtisadi böhranının ABŞ-in daxili siyasətinə təsiri”

Sumqayıt 2012

Mündəricat

Giriş	3
I FƏSİL ABŞ dünya iqtisadi böhranı dövründə (1929-1933-cü illər)	4
II FƏSİL F. Ruzveltin böhranın həlli üçün tədbirləri və islahatları	20
Nəticə	35
Ədəbiyyat siyahısı	36

GİRİŞ

SSRİ-nin dağılması ilə onun tərkibinə daxil olan milli

respublikalar, o cümlədən Azərbaycan müstəqillik qazandılar. Azərbaycan Respublikasının dünya sivilizasiyasına qoşulmaq imkanları genişləndi. Dünya Azərbaycanı, Azərbaycan isə dünyanı dərk etməyə başladı. Azərbaycanın qabaqcıl ölkələr səviyyəsinə yüksəlməsi üçün onun dünyanın aparıcı dövlətlərinin tarixi ilə, onların əldə etdikləri nailiyyətlərlə tanış olmağa ehtiyacı da artdı. İlk öncə dünya tarixinə, ilk növbədə dünyanın birinci super dövləti olan ABŞ-ın, aparıcı dövlətlərindən biri olan Böyük Britaniyanın tarixinə marağının artması fərəhləndirici hal hesab edilməlidir. Bu baxımdan bu dövlətlərin müasir tarixinin daha dərinədən gənclərə öyrədilməsi xüsusi aktualıq kəsb edir. Bütün bunları nəzərə alaraq "Dünya iqtisadiyyatı böhranının ABŞ-ın daxili siyasətinə təsiri" mövzusunda kurs işi yazmağı lazım bildik. Kurs işində ABŞ dövlətinin 1918-ci il və bohran dövründən qısaca da olsa, bəhs etmişik.

I Fəsil

ABŞ dünya iqtisadi böhranı dövründə (1929-1933-cü illər)

1928-ci ildə prezident seçilən respublikaçıların liderlərindən olan Herbert Huverin "çiçəklənmə" və "ABŞ kapitalizminin

müstəsnalığı" siyasəti özünü doğrultmadı. Onun prezidentliyi dövründə "ciddi fərdiyyətçilik" və "şəxsi təşəbbüsə yol verilməsi" prinsipləri yeganə prinsip oldu. Huver hökuməti daxili siyasətdə yoxsulluğu aradan qaldırmaq üçün plan işləyib hazırladı. Lakin başlanan dünya iqtisadi böhranı bu planın həyata keçirilməsinə mane oldu. ABŞ Huverin dövründə dolların sabit valyuta kimi tanınması və onun beynəlxalq pul vahidinə çevrilməsinə nail oldu. 20-ci illər ABŞ tarixində «prosperiti» yəni «çiçəklənmə» adlandırılır və göstərilirdi ki, guya ABŞ kapitalizmi «xüsusi», «müstəsna» vəziyyətdədir və digər kapitalist ölkələrinin inkişafı yolundan kökündən fərqlənən öz yolu ilə gedir.

1928-ci ilin seçkilərində ölkəyə hakimiyyət edən respublikaçılar partiyası lovğalıqla tam maddi firavanlıq, biznesə isə qızıl əsr vəd edirdi. Prezident seçilmiş keçmiş ticarət naziri Huver bildirdi ki, iqtisadi böhranların sonu çatmışdır. Həyat tez bir zamanda yalançı «ümumi firavanlıq» nəzəriyyəsini bütünlüklə təkzib etdi. Çünki hadisələrin axarı başqa çür idi. ABŞ kapitalizmi daxilində tədricən dərin iqtisadi sarsıntılardan yeni ilkin şərtləri yetişirdi. Sənaye tam gücü ilə işləmirdi, onun bəzi sahələri isə durğunluq səviyyəsində idi.¹

Kənd təsərrüfatı uzun çəkən böhran keçirirdi. Ölkədə 2-3 milyon nəfər işsiz var idi. Əhalinin gələcək gəlirləri hesabına nisbətən satışların miqdarı aradı. Kəndlilərin alıcılıq qabiliyyətinin azalması məhsulun satılması probleminin kəskinləşməsindən xəbər verirdi. Bütün bunlar böhranın inkar edilməzliyini nəzərə çatdırırdı.

Tezliklə böhran bütün kapitalizm dünyasını bürüdü. 1929-cu ilin oktyabrın 24-də Nyu-York birjasındakı iflas dağıdıcı qüvvəsinə görə misli görünməmiş iqtisadi böhranın başladığını bildirdi.

1929-1933-cü illərin iqtisadi böhranı kapitalizmin bütün tarixi boyu ən dərin böhran kimi səciyələndirilə bilər. Demək olar ki, dörd il ərzində kapitalist ölkələrinin iqtisadiyyatı tam təşkil edilə bilməyəcək durğun bir vəziyyətdə qalmış oldu.

1929-cu ilin oktyabr ayının 24-də dünya maliyyə mərkəzi olan Nyu-Yorkun birjalarında 12,8 milyon səhm satıldı ki, buda əvvəlkiyə nisbətən 1,5 dəfə çox idi. Oktyabr ayının 29-da isə satılan səhmlərin sayı 16,4 milyona çatdı. qiymətli kağızların kursu sürətlə aşağı düşməyə başladı. Əgər 1929-cu ilin 1-də səhmlərin dəyəri milyard dollar idisə, cəmi bir ay sonra 0,55 milyard dollara yendi. Belə sürətlə azalma daha üç il davam etdi. 1933-cü ilin martına qədər 1929-cu illə müqayisədə səhmlərin dəyəri 4,5 dəfə azaldı.

---

¹ 1. Новейшая история зарубежных стран: Европа и Америка. 1917-1945, т. 1, М., 1967. с.67-72

Dünya iqtisadi böhranı aparıcı kapitalist dövlətlərinin iqtisadiyyatını ən azı bir rüb geri atdı. Dünya sənaye istehsalının həcmi 38%, ticarətin həcmi 30%, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı 30% azalmış oldu.

Dünya bazarında rəqabət kəskinləşərək ticarət müharibəsi xarakteri almağı başladı. Təkcə 1929-1934-cü illərdə 76 ölkə gömrük vergilərini artırdı.

Ticarət rəqabətinin artması ilə əlaqədar ölkələr arasındakı maliyyə əlaqələrinin ənənəvi əsasları pozulmuş oldu. İnfilyasiya ABŞ-ı dolların qızıl standartından əl çəkməyə məcbur etdi. Nəticədə dövlətin dollarla bağlı valyutası qiymətdən düşdü. 1932-ci ilin əvvəli üçün tam işsizlər 26 mln., işini tamam itirməyənlərlə birlikdə 36 mln. nəfərə çatdı.

Dünya iqtisadi böhranı beynəlxalqlar iqtisadi münasibətlər sahəsinə də əhəmiyyətli dəyişikliklər gətirdi. Məhz bu dövüdə Versal-Vaşinqton siyasi sisteminin əməli iflası başlandı. İqtisadi böhran fərdiyyətçilik, şəxsi təşəbbüs və sahibkarlığın hüdudsuz azadlığı ideyalarının parlıtısını söndürmüş oldu.

ABŞ-da böhran ölkənin təsərrüfat həyatında böyük sarsıntıya səbəb oldu. Böhranın nəhəng dağıdıcı qüvvəsi hər şeydən

əvvəl sənaye istehsalının azalmasına səbəb oldu 1929-cu ilin oktyabrının 24-ə qədər olan dövrlə müqayisədə ABŞ-da sənaye məhsul istehsalının ümumi həcmi 1930-cu ildə 80,7% -ə, 1931-ci ildə isə 68,1%-ə endi. 1932-ci ilin yayından 1933-cü ilin yazınadək böhranın daha da dərinləşdiyini müşahidə edilirdi.

Ağır sənaye sahəsində böhran xüsusi ilə güclü idi. 1929-32-ci illərdə ABŞ-da kömür istehsalı 535 mln. tondan 310 mln. tona, polad əridilməsi 61,7 mln. tondan 15.1 mln. tona enmişdi. Başqa sözlə desək, dörd dəfə azalmışdı. Çuqun əridilməsi isə 1896-cı il səviyyəsinə enmişdi. 285 domna sobasından cəmi 46-sı işləyirdi. Böhran ölkənin bank sistemində də güclü təsir göstərirdi.

1929-1932-ci illərdə ölkədə 5660 bank fəaliyyətini dayandırdı ki, buda bütün bankların 1/5-i demək idi. Böhranın sosial nəticələri daha acınacaqlı idi. Ölkənin milli gəliri 1929-cu ildə 86,5 milyardollar təşkil edirdisə, 1933-cü ildə bu rəqəm 40,3 milyardollara enmişdi. Artıq 1931-ci ildə ABŞ-da korporasiyalar öz balansını 487 milyon dollar itki ilə başa vurdular.

Böhran biznes üçün uzun sürən fəlakət oldu. Böhrandan aşağı təbəqələr, xüsusi ilə fəhlələr daha çox əzab çəkməli oldular.

Böhranın dərinliyi və davamlılığı vahimə doğurdu. Avropa ölkələrindən fərqli olaraq ABŞ-da sosial sığorta sisteminin olmaması vəziyyəti daha da ağırlaşdırdı. Amerikalılarda o vaxtı belə bir psixologiya formalaşmışdı ki, hər bir fərd həyatda ancaq

özünə arxalanmalıdır, dövlətə ümüd etməməlidir. Onlar cətin vəziyyətdə ancaq xeriyəçilərə ümüd bəsləyə bilərlər. Böhran illərində onların psixologiyasında dəyişiklik yarandı. Onların diqqəti dövlətə yönəlməyə başladı. Böhran illərində meydana çıxan ən böyük kütləvi hərəkətlər dövlətin köməyini tələb edirdilər. On minlərlə zavodun, fabrikin, müəssisələrin və digər istehsal sahələrinin bağlanması işsizliyin kütləvi sürətdə artmasına səbəb oldu. 1933-cü ilin statistik məlumatlarına əsasən ABŞ-da tam işsizin sayı 12830 min nəfər idi. Lakin ABŞ-ın mütərəqqi iqtisadçılarının dəqiq hesablamasına görə, 1933-cü ildə ABŞ-da işsizlərin dəqiq sayı 16,9 milyon nəfərə çatmışdı. Bu o demək idi ki, ABŞ-da işləyən hər üç nəfərdən biri işsiz qalmışdı. Nisbi işsizlik getdikcə daha geniş miqyas alırdı.²

Amerika Əmək Federasiyasının üzvlərindən 1932-ci ilə tam işlə cəmi 10%-i məşğul olurdu. Böhranın başlanğıcından, xüsusi ilə 1931-ci ilin ikinci yarısından başlayaraq əmək haqqı sürətlə aşağı düşməyə başladı. 1929-cu illə müqayisədə 1933-cü ilədə əmək haqqı

30% aşağı düşmüşdü. Ümumi əmək haqqı fondu böhran illərində 30% aşağı endi.³

Fermerlərin də vəziyyəti xoşa gələn deyildi. Fermer təsərrüfatı iflas vəziyyətdə düşdü. Fermerlər içərisində həyat səviyyəsinin aşağı olma faizi 1932-ci ildə 92%-ə qalxdı. Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiyməti sürətlə aşağı düşməyə başladı. 1929-1934-cü illər ərzində borc və vergini ödəyə bilmədiyinə görə 897 fermer təsərrüfatı, başqa sözlə, ölkədəki fermer təsərrüfatların 14%-i satılmışdı. Fermerlərin iflasına uğraması onların yenidən icarədarlara çevrilməsinə və onların yenidən yarımatural təsərrüfat formasına keçməsinə səbəb oldu. Həmçinin fermerlərin içərisində ailələri ilə birlikdə birlikdə böyük bir işsizlər ordusu yarandı ki, onlarda iş axtarmaq üçün bütün ölkəni dolaşmağa başladılar.

1931-ci ilin payızında sənaye və aqrar böhranın daha da dərinləşməsi maliyyə böhranına səbəb oldu. Böhran ən kəskin səviyyəyə 1933-cü ilin fevral-martında çatdı. Ölkənin banklarının məhvi dalğası bürüdü. Milyonlarla xırda əmanətçilər-fəhlələr, fermerlər, şəhərin orta təbəqəsinin nümayəndələri özlərinin son ehtiyatlarını itirdilər və dilənçilərə çevrildilər.

Demək lazımdır ki, ən dəhşətli zərbə zəncilərə dəydi.

Zəncilərdə yoxsullaşma prosesi daha sürətlə getdi. Yüz minlərlə zənci çox milyonlu işsizin və evsizlər ordusuna çevrildi. Ölkədə irqçilik gücləndi. Təkcə rəsmi məlumatlara görə, 1929-1933-cü illərdə 69 zənci üzərində məhkəmə prosesi olmuşdur.

---

² Александров В.В. Новейшая история стран Европы и Америки, М., 1988.

³ Новейшая история 1918-1939 гг. М., 1974

Ölkədəki faciəli vəziyyət 30-cü illərin Amerika ədəbiyyatında da öz əksini tapmışdır. Məsələn bu illərdə məşhur Amerika yazıçısı Teoder Drayzerin «Amerika faciəsi» meydana gəldi.

1929-1933-cü illər böhranı təkcə Amerika kapitalizminin sosial-iqtisadi əsaslarına toxunmaqla qalmadı. O, həmçinin milyonlarla amerikalıların şüuruna psixoloji təsir göstərdi, kütləvi sürətdə koklü dəyişikliklərə səbəb oldu. O, həlledici şəkildə biznesə zərbə endirdi və 20-ci illərdəki kapitalist «çiçəklənməsi» haqqındakı ideyaları alt-üst etdi. İndi kütləvi psixologiya iqtisadi böhranın günahını «sənaye kapitalında» görməyə başladı. Böhran göstərdi ki, iri biznesin təşkilədiçi rolu daimi deyilmiş.

İqtisadi böhranın ən yüksək zirvəsinə çatdığı bir dövürdə amerikalılar artıq öz kapitalist sistemlərinin ədalətli və müdrük olduğuna şübhə etməyə başladılar. Ancaq bir şey aydın idi ki, «Amerika həyat tərzinə» ümüdi şübhə əvəz etmək üzrədir. XX əsrin 30-cu illərinin əvvəllərində ölkədə siyasi şəraitin də kəskinləşdiyi də açıq hiss olunurdu.

1929-1933-cü illər iqtisadi böhranı ABŞ-ın hakim dairələri qarşısında sosial iqtisadi, siyasi və ideoloji problemləri həll etmək zərurətini qoydu. Ölkənin iqtisadi mexanizminin tam ləxlaması, kütləvi işsizlik, fermerlərin müflisləşməsi, milyonlarla sadə amerikalıların aclıqdan və yoxsulluqdan əzab çəkməsi, brujaziyanın öz içərisində vəziyyətlə bağlı həyacanlar inadla tələb edirdi ki, bütün real imkanlar səfərbərliyə alınsın və böhranın nəticələri aradan qaldırılsın. «Sərt fərdiyyətçiliyə» yenidən «nəzər» salınmağın vacibliyini vəziyyət tələb edirdi.

Eyni zamanda lazım gəlirdi ki, dövlət iqtisadi və sosial münasibətlərə fəal müdaxilə etsin. Ölkədə ziddiyətlərin kəskinləşməsinin bir səbəbi də ABŞ inhisarçı brujaziyasının, fərdiyyətçilik ideologiyasının bayrağı altında istədiyinə nail olması, dövlət nəzarətindən uzaqlaşması idi. Onların əksəriyyəti yenə də fərdiyyətçilik nəzəriyyəsinin təsiri altında qalaraq əvvəlki mövqelərində dayanırdılar. Bir qismi isə özünü idirmiş və bundan sonra nə edəcəyini müəyyənləşdirməyi bacarmırdı.

«Sərt fərdiyyətçilik» prinsipinə sadıq qalaq Huverin inzibati idarəsi bütün böhran boyu sosial-iqtisadi prosesləri tənzimləməkdə

dövlətin rolundan istifadə etməsinə qəti etirazlarını bildirirdilər.⁴ Onlar inadla belə bir nöqtəyi-nəzərdə durudular ki, ABŞ-ın iqtisadi mexanizmi sağlamdır, amerkan biznesinin işinə qarışmaq, onu dövlət inhisarçı kapitalizminə çevirməklə «sosializmə» yol açıla bilər.

---

⁴ Новейшая история 1918-1939 гг. Курс лекций, под. Ред.В.В.Александрова, М., 1972.

Uzun müddət Huver və respublika hökumətinin başqa nümayəndələri böhranın ciddiliyi fikiri ilə raiəlaşmaq istəmirdi. Önlər hər ay öz rəsmi bəyanatlarında bildiridilər ki, ABŞ heç bir iqtisadi böhran keçirmir, Avropadakı hadisələrlə bağlı müvəqqəti çətinliklər vardır ki, o da ölkə biznesinin köməyi ilə aradan qaldırılacaqdır.

Lakin 1933—cu ildə artıq çox az adam şübhə edirdi ki, kapitalist dünyası çox ağır iqtisadi böhran içərisindədir. Lakin Huver Amerika bankirləri assosiasiyasının qurultayındakı nitqində göstərmişdir ki, 1929-cu ildə ABŞ-da baş verən hadisələr bu böyük millətin çiçəklənməsində hər şeydən öncə, müvəqqəti fasilədir.

Hətta sərt həqiqət prezident və onun tərəftarları qarşısında ABŞ-dakı iqtisadi vəziyyətin ciddiliyini qoyduqda da Hulver və respublika inzibati aparatının digər nümayəndələri «fərdiyyətçilik» ideologiyasında qalaraq belə fikirləşirdilər ki, ancaq biznes və başqa iqtisadi qrupların köməyi və iştirakı ilə bu vəziyyətdən yaxa qurtarmaq olar. Məsələn, 1930-cu ilin dekabrında prezident ölkədəki vəziyyət haqqında kongresə göndərdiyi məktubunda bildirdi ki, iqtisadi durğunluq qanunverici orqanın təsiri və inzibati idarələrin sərəncamı ilə həll edilə bilməz.

Bu «fərdiyyətçilik» fəlsəfəsi prezident kürsüsündə əyləşdiyi son günədək Huverdə davam etmişdir. Bunu onun 1932-ci ildə kongresə göndərdiyi sonuncu məktubda sübut edir. Məktubda göstərilirdi ki, biz fərdiyyətçiliyin xüsusi sistemini təşkil etmişik, buna dövlət dəyişiklik etməməlidir. Sosial və iqtisadi qüvvələrin axınına sərbəst imkan yaratmaq vacibdir. Vətəndaşlarda təşəbbüskarlıq hissini söndürəmk olmaz. Fedaral hökumət heç kimə

və heç bir sosial qruppa üstünlük vermir. Onların hamısı öz qüvvələrini mərkəzləşdirməli, cəmiyyətin iqtisadi və sosial həyatının iştirakçısı olmalıdırlar.

Məhz, ona görə də, Hulver 1929-cu ilin noyabrında «iqtisadi qrupların könüllü koorparasiyası» təşkil etmişdi. Prezident biznes nümayəndələrini inandırdı ki, onlar əmək haqqlarını əvvəlki qaydada saxlasınlar. Eyni zamanda AƏF-nin rəbər nümyaəndələri danışıqlar apardı ki, fəhlələrin tətillərinə yol verməsinlər. Bütün bunlar «milli birlik» naminə edilməli idi. Xüsusi kanital qoyuluşunu stumullaşdırmaq və işguzar fəallığı canlandırmaq üçün respublika iqtisadi aparatı federal ehtiyatlar sisteminin fəaliyyətini fəallaşdırmağa yönəldilən təcili tədbirlər planı qəbul etdi. Korporasiyların gəlirə görə vergiləri kongresin 1929-cu ildə qəbul etdiyi qanuna görə azaldıldı. 1930-cu ilin iyununda protoksionizm siyasətinə himyəadarlıq etmək üçün yeni tarif

qanunu – Xoul-Sumt qanunu qüvvəyə mindi. Lakin bütün bunlar böhranın qarşısı qoyduğu problemləri həll etmədi.

Ümumiyyətlə, 1929-1933-cü ilin iqtisadi böhranının ABŞ tarixində anoloqu olmadığından Huver hakimiyyətinin gördüyü tədbirlər onun nəticələri aradan qaldıra bilmədi.

Huverin inhisarçıları dilə tutmasına baxmayaraq onlar fəhlələrin əmək haqqları 1931-ci ilin payızında azaltmağa başladılar. İşgüzar dairələr 1931-ci ilin sentyabrında yekdililə bildirdilər ki, Huverin eksperimenti tam məğlubiyyətlə nəticələnmişdir.

Böhran şəraitində «sərt fərdiyyətçilik» ideologiyasının anti xalq, inhisarpərəst mahiyyəti daha da aşkara çıxdı. Həm prezident Huver, həm də onun kabinetinin görkəmli xadimləri – maliyyə naziri

Mellon, ticarət naziri R. Lamont xüsusi ilə çalışırdılar ki, biznesi situmullaşdırsınlar, xüsusi sahibkarlıq təşəbbüsünü inkişaf etdirdirsinlər, inhisarlar daha az itkiyə məruz qalsınlar. Eyni zamanda onlar dövlətin işsizlərə köməyi və xüsusi sosial sığorta haqqında istənilən təklifi qətiyyətlə rədd edirdilər. Onlar göstərirdilər ki, bu işlə xeyriyyə cəmiyyətləri məşğul olmalıdırlar. Həm də onlar qeyd edirdilər ki, bu məsələlərə ştatların özlərində yerli səviyyədə baxmaq lazımdır.

Əhali arasında narazılığın artması Huver hökumətini məcbur ediki, 1930-1931-ci illərdə bir birinin ardınca məşğulluq məsələləri üzrə iki məsləhət komitəsi təşkil etsin. Lakin bu orqanların heç birinin qarşısında işsizliklə real mübarizə aparmaq üçün konkret vəzifə qoyulmamışdı. Onlar ancaq sahibkarlara, xeyriyyə cəmiyyətlərinə və yerli hakimiyyət orqanlarına müraciət edə bilirdilər ki, işsizlərə kömək tədbirlərini fəallaşdırsınlar. Bu orqanların fəaliyyətinin əslində heç bir pozitiv nəticəsi olmadı. İşsizlərə dövlət köməyi göstərmək haqqında mütərəqqi respublikaçılar və sol demokralar tərəfindən irəli sürülmüş daha cəsarətli planlar müntəzəm sürətdə kongress tərəfindən rədd edilirdi.

Hətta, 1932-ci ilin fevralında- böhran kəskinləşdiyi bir dövrdə senat kiçik R.Lafolettin və E. Kostiqanın qanun layihələrini rədd etdi. Hansı ki, bu qanun layihəsində işsizlərə bir başa 375 mln.dollar dövlət yardımı göstərilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Yalnız 1932-ci ilin iyul ayında seçki kampaniyası zamanı, növbəti bir qanun qəbul edildi ki, ştatların federal büdcəsindən 300 mln. dollar ayrılaraq işsizlərə pul yardımı göstərilsin.

Kongres həmçinin belə sanksiya da verdi ki, təşkilatlara ictimai iş üçün 322 milyon ştatların istiqrazlarından dollar həcmində

ayrılısın.

Bu aktları imzalamaqla əslində Huver öz siyasətinin iflasa uğradığını təsdiq etmiş oldu. Lakin respublika hökuməti təsdiq etdiyi qanunları həyata keçirməyə tələsmədi. Bu məsələ üçün 1932-ci ilin sonuna qədər cəmi 32 mln. dollar ayrılmışdı. Huverin aqrar siyasəti də dövrün tələblərinə cavab vermirdi. Doğrudur ki fermerlərin tələbi əsasında 1929-cu ilin iyununda kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı haqqında qanun qəbul edildi. Bu qanun əsasında xüsusi hökumət agentliyi- Federal fermerlər idarəsi təşkil edildi, hansı ki, kənd təsərrüfatı bazarının sabitləşdirilməsnə nail olmaq üçün fermerlərə kömək etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Bu işin həyatın keçirilməsi məqsədi ilə 500 milyon dollar ayrılmışdı.

Sənaye istehsalının azalmağa başlaması ilə əlaqədar olaraq aqrar böhranın dərinləşməsi fermer idarələrini daha qəti tədbirlər görməyə vadar etdi. Bu məqsədlə 1930-cu ilin fevralında Sabitləşmiş Taxıl Korporasiyası, iyun ayında isə pambıq üzrə sabitləşmiş korporasiya təşkil edildi. Onlar fəal əməliyyatları 1931-ci ilin ortalarına qədər davam etdirdilər. Bu dövrdə dövlət ambarlarına 257 milyon taxıl yığılmış oldu. Fermerlərin yuxarı təbəqəsi yaxşı gəlir əldə etdi. Onların əlində xeyli sərvət toplandı. Lakin 1931-ci ilin ikinci yarısından fermerlərin əsas kütləsinin vəziyyəti pisləşməyə başladı.

1929-cu il müşavirəsindən dərhal sonra hökumət bizneslə daha sıx əməkdaşlıq etmək üçün çevik tədbirlər görəmyi planlaşdırdı ki, biznesmenlərin işgüzar fəallığını stimullaşdırsın, həmçinin kapital qoyuluşu proqramını reallaşdırsın.

1931-ci ilin payızında respublika inzibati aparatının maliyyə-iqtisadi siyasətin yeni mərhələsi başlandı. Təsərrüfat mənafeələrinin pisləşməsi, kredit-maliyyə böhranın dərinləşməsi, iri bankların iflası bütün bunlar Huver hökumətini məcbur etdi ki, «sərt fərdiyyətçilik» prinsipindən müəyyən dərəcədə geri çəkilsin, birbaşa inhisarları müdafiə etsin. 1931-ci ilin oktyabrında o, Milli korporasiya yaratmaq təşəbbüsü ilə çıxış etdi və bu sahə üçün 500 mln.dollar pul ayırdı ki, bu bank qruplarının könüllü verdiyi üzvlük haqqlarından yığılmalı idi. İnhisarçı maliyyə idarələrinin xilas etmək üçün iri dövlət fondları fəaliyyətə başladı. 1932-ci ilin yanvarında kongress maliyyə korporasiyasının yenidən təşkili haqqında qanun verdi.

İlk başlanğıcda onun 2 milyard dollar kapitalı olmalı, sonra bu tədricən artmalı idi. 1933-cü ilin martına qədər Huver hökuməti korporasiyaya 2.1 milyard dollarlıq istiqraz verdi ki, onun da 3/2 hissəsi bankların əlində toplaşdı.⁵

⁵ Новейшая история 1918-1939 гг. Курс лекций, под. Ред.В.В.Александрова, М., 1972.

Yuxarda qeyd etdiklərimiz bir daha sübut edir ki, 1929-1933-cü illərin iqtisadi böhranı dövründə ABŞ hökuməti yenidən dövləti -inhisarçı meylləri gücləndirməyə cəhd etmişdir. Huver hökuməti vaxtında iqtisadi vəziyyətin dəyişdiyinə düzgün siyasi qiymət verməyi bacarmadı. ABŞ-ın inkişafının obyektiv yolunu tapmaqda çətinlik qarşısında qaldı. 30-cu illərin əvvəllərində ABŞ-ın hakim dairələri qarşısında belə bir vacib məsələ dururdu ki, «böyük böhranın» zərbə sarsıntılarından azad olsun, həmçinin kapitalizim qurluşunu xilas edib möhkəmləndirsin. İqtisadi böhranın ağır zərbələri, hansı ki, ölkənin uzun müddətdir ki, bürümüşdü, milyonlarla zəhmətkeşlərin ehtiyac və fəlakətini daha da kəskinləşdirdi. 30-cu illərin əvvəllərində kütləvi fəhlə və demokratik hərəkətin meydana gəlməsi üçün şərait yaratdı. Doğrudur müəyyən müddət ABŞ-da fəhlə sinifi hələ vəziyyətin mahiyyətini dərk edə bilməmişdi. Bu qanunauyğun idi. Çünki, onun təşkilatçılıq səviyyəsi çox aşağı idi. Hələ 20-ci illərin sonunda fəhlələrin cəmi 10%-i həmkarlar təşkilatının üzvü idi. Sənayenin əsas sahələrində əvvəlki kimi «açıq sex» sistemi ağılıq

edirdi. Tred-yunan təşkilatları, hansı ki, fəhlələrin maddi vəziyyətini müdafiə edən əsas təşkilatlar idi, onlar 20-ci illərdə böyük çətinliklərlə qarşılaşdılar. Əgər 20-ci illərdə ölkənin həmkarlar təşkilatında 5034 üzv varsa, 1929-cu ildə onların sayı daha da azaldı. 1933-cü ildə onların sayı cəmi 2857 min idi.

Şübhəsiz ki, fəhlə sinifinin ABŞ-da təşkilatlarda cəmləşməsi onun sosial tələblər uğrunda mübarizəsinə mənfi təsir göstərirdi. Amerika əmək federasiyasının üzvləri inhisarların fəhlə sinifi üzərinə hücumunə qarşısını almaq üçün heç bir ciddi addım atmağı bacarmırdılar. Onlar hətta fəhlələrin ən elementar tələblərini də müdafiə etmədilər. 1932-ci ilə qədər onlar işsizlərə və dövlət sığortası haqqında təklifləri qəti rədd edirdilər. Həmkarlar təşkilatlarının bir çoxu Amerika Əmək Federasiyasının tərkibindən çıxmağa başladı. Müstəqil həmkarlar təşkilatının sayı artmağa başladı.

1929-1933-ci illərdə AƏF üzvlərinin sayı 2934 mindən 2127 minə endi və ya 28% azaldı.

1930-cu ilin rəsmi məlumatına görə, ölkədə cəmi 183 min fəhlə tətill etmişdi. Nəhayət fəhlələr hadisələrə düzgün qiymət verməyi bacardılar. Onlar sahibkarlara qarşı fəal mübarizəyə başladılar. Artıq 1931-ci ildə ABŞ tətillçilərinin sayı 342 min nəfərə çatdı. 1932-ci ildə də bu vəziyyət qalmaqda idi. İşsizlər hərəkəti daha geniş vüsət aldı. Onlar əhalinin təxirəsalınmaz tədbirlərinin dərhal

həyata keçirilməsini tələb edirdilər. İşsizlər hərəkatı ABŞ fəhlə sinifinin ilk kütləvi çıxışı idi.

1930-cu ilin mart ayının 6-da işsizliyə qarşı kütləvi nümayiş keçirildi.

Yüz minlərlə fəhlə Nyu-Yorkun, Çikaqonun və digər sənaye mərkəzlərinin küçələrinə çıxdı. Həmin gün 1250 min nəfər yaxın fəhlə çıxış etdi.

İşsizlərin yerli şuralarının yaranması prosesi gücləndi. Onlar yerli hökumətdən tələb edirdilər ki, işini itirmiş fəhlələrə kömək etsinlər. 1930-cu ilin iyununda Çikaqoda işsizlərin birinci ümummilli qurultayı keçirildi. Qurultayın nümayəndələri ölkənin müxtəlif ərazilərindən gəlmişdilər. Qurultay işsizlərin Milli Şurasını yaratdı və bu işsizlər hərəkatının nüfuzlu orqanına çevrildi.

Komunistlər tərəfindən təşkil olunmuş çox saylı fəhlə nümayişlərini və işsizlərin ölkənin müxtəlif rayonlarında aclıq yürüşlərini zəhmətkeşlər müdafiə edirdilər. Ən iri aclıq yürüşlərindən biri 1930-cu ilin oktyabrında Nyu-Yorkda, onun ardınca isə Çikaqoda oldu. 1931-ci ilin fevral mart ayında başlayaraq kütləvi şəkildə ölkənin müxtəlif yerlərində başlanan bu hərəkat tezliklə 11-ə qədər ştatı əhatə etdi.

1931-ci ilin dekabr ayının 7-də konqresin növbəti açılışı günü yürüş iştirakçılarının böyük bir qrupu ABŞ paytaxtının küçələrindən keçdilər. Onlar həm konqresdən həm də ölkə prezidentindən tələb etdilər ki, işsizlərə kömək üçün təcili tədbirlər həyata keçirsinlər.

ABŞ-da sinifi mübarizənin daha mühüm təzahürlərindən biri də birinci dünya müharibəsi veteranlarının 1932-ci ilin yayında Vaşinqtona yürüşləri oldu. Keçmiş əsgərlər, zəncilər və ağlar öz ailələri ilə birlikdə Vaşinqtona yollandılar ki, prezidentdən onlar üçün müəyyən edilmiş qanuni güzəştlərin ödənilməsini tələb etsinlər. Bu qanun 1925-ci ildə qəbul edilsə də, kompensasiyaların ödənilməsi 1945-ci il üçün nəzərdə tutulurdu. Lakin veteranlar maddi vəziyyətlərinin ağırlığı ilə əlaqədar onun tezliklə ödənilməsini tələb edirdilər.

Müharibə iştirakçılarının birinci dəstələri 1932-ci ilin mart ayında gəlib çıxdılar, iyunun ortalarına qədər onların sayı 24 minə çatdı.

Nümayəndələr palatası əksər səsle veteranların tələbi ilə razılaşmaq qərarına gəldi. Lakin senat Huverin təkidi ilə bu təklifi rədd etdi. Bu veteranları həycanlandırırdı onlar mübarizəni davam etdirdilər. Onlar həmçinin yeni bir tələb də irəli sürdülər ki, bu da sosial sığortanın həyata keçiriləsi tələbi idi. Hökumət məsələyə ciddi yanaşmağa məcbur oldu. 1932-ci il iyul ayının 28-də Huverin əmri ilə Amerikan ordusunun ştab rəisi general Makarturun

rəhbərliyi ilə veteranlara qarşı qoşun göndərildi. Hərəkət qısa, lakin amansız oldu.

Bütün veteranları güclə Vaşinqtondan çıxardılar, onların yerləşdikləri

düşərgələr isə yandırıldı. Lakin veteranlara qarşı edilmiş bu amansızlıq zəhmətkeşləri qorxutmadı.

İşsizlər hərəkəti daha böyük vüsət aldı. 1932-ci ilin

dekabrında Vaşinqton sakinləri paytaxtın küçələrində ikinci milli aclıq yürüşünün iştirakçılarını da qarışladılar. Onlar tələb edirdilər ki, kongres fəhlə və fermərlərin vəziyyətini yaşılaşdırmaq üçün fəvqaladə tədbirlər görsün. 30-cu illərin əvvəllərində sosialistlər və həmkarlar rəhbərlərinin yeni müxalifət qurumu-fəhlə alyansı təşkil etmək ideyasını irəli sürdülər.

Ölkədə sürətlə sol mövqedə dayanan həmkarlar ittifaqının sayı və nüfuzu armağa başladı. Onun 1933-cü ildə 100 min nəfər qədər üzvü vardı.⁶

Sosial etirazların kütləvi hərəkəti təkcə milyonlarla fəhləli əhatə etmirdi. Demokratik antiinhisar hərəkətinin fəal iştirakçıları kimi fermerlərin geniş təbəqələri də çıxış edirdilər. Ölkədə fermerlər təşkilatı təsis edildi. Bu təşkilat başqa fermer təşkilatlarından fərqli olaraq təkcə aqrar brujaziyanın deyil, xırda fermerlərinə mənafeyini

müdafiə edirdi. Fermerlərin birinci iri çıxışı 1931-ci ilin yazında başladı. Bu hərəkət Ayovada malların vərəm xəstəliyinə tutulması və onlara qarşı tədbirlərin görülməməsi nəticəsində təzahür edirdi. Bu, özünə məxsus «inək müharibəsi» fasilələrlə 1931-ci ilin sentyabrına qədər davam etdi. Lakin bu hərəkətində polis və milli qvardiya ilə silahlı toqquşması oldu. Hərəkət iştirakçılarını ən çox qıcıqlandıran səbələrdən biridə bu idi ki, bu mallar ucuz qiymətə müəyyən müəssisələrə verilir və onlardan müxtəlif məhsullar hazırlanıb əhaliyə

satılırdı. 1932-ci ilin yayında, yəni iqtisadi böhranın dahadə dərinləşdiyi bir dövüdə fermerlər hərəkətində yeni bir mərhələsi başlandı. Fermerlərin ayrı-ayrı çıxışları açıq mübarizəyə keçdi. Bu mübarizə formalarından ən çox istifadə edilən fermer baykotu oldu.

1932-ci ilin mayında Ayova ştatındakı Do-Moyne şəhərində kongress

keçirildi. Kongress öləkənin bütün fermerlərinə müraciət etdi ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının qiyməti artırılmasa, onu satmasınlar. Baykot hərəkətinə rəhbərlik etmək üçün xüsusi təşkilat fermerlərin tətillik assosiasiyası təşkil edildi. Fermerlər kənd təsərrüfatı məhsullarını satmaqdan imtina etməyə başladılar. Güc

---

⁶ M.Qasımlı. Müasir tarix. I, II hissə. Bakı, 2003.

və hədə ilə hakimiyyət fermer hərəkatını zəiflətməyə və 1932-ci ilin oktyabrında onun qarşısını almağa nail oldu.

Bununla belə 1932-ci ilin sonu 1933-cü ilin əvvəllərində bu hərəkat yenidən başlandı. Mübarizə artıq gündəlik formaya keçdi. Konqress tələb etdi ki, təcili sürətdə fermerlərə komək etmək üçün

dövlət fondu yaradılsın, orada 500 milyon dollar olsun ki, fermerlər borcu və vergini ödəsin. Bu məsələni həyata keçirmək üçün Milli Fermer Hərəkatı komitəsi yaradıldı. Bu fermer hərəkatının sol qüvvələrin kordinasiya rolunu oynamalı idi. 1933-cü ilin yazına yaxın fermer hərəkatının əhatə dairəsi daha da genişləndi. Ümumilli fermerlərin tətillərinin keçirilməsi populyar xarakter aldı.

Sosial etiraz hərəkatı tədricən qara dərilili amerikalıları da əhatə etdi. Onlar da ağlarda birlikdə hərəkatın fəal iştirakçılarna çevrildilər. Cənub ştatlarında zəncilər daha çox olduğundan burada

onların mübarizəsi daha çox nəzərə çarpırdı. Lakin iri torpaq sahibləri Cənubda bu hərəkatı hər vasitə ilə sarsıtmağa çalışırdı. Kütləvi sosial hərəkatın güclü inkişafı ölkədə kəskin siyasi şərait yaratdı. «İşsizlərin nümayişləri», tətillər, müharibə veteranlarının yürüşləri, ölkə qarşısında sinifi mübarizənin daha da kəskinləşməsi prespektivini açdı.

ABŞ inhisarçı brujaziyasının xilas vacib məsələ kimi dövlətin qarşısında idi. Çünki milyonlarla fəhlələr, fermerlər, şəhər əhalisinin orta təbəqələri bu hadissələrdə başlıca günahkar inhisarçıları görürdülər.

İri kapital yenə də əsas tənqid obyektinə çevrildi. Həmçinin böhranın dağıdıcı təsiri, bütün ağırlığını zəhmətkeşlərin çiyinə düşməsi xalqda bu sistemin ədalətliyinə qarşı şübhə yaratdı. Vacib amillərdən biri də o idi ki, ölkədə əsas hakim burjuaziya partiyalarının fəaliyyətinə qarşı böyük bir inamsızlıq meydana gəlmişdi. Huver hökumətinin qeyri-qənaətbəxş sosial-iqtisadi siyasəti tamamilə xalqın nəzərində respublikaçılar partiyasının nüfuzunu aşağı salmışdı. Lakin demokratlar 30-cu illərin əvvəlində heç bir konkret təklif irəli sürə bilmirdilər. Ona görə də, Amerika hökumətinin radikal dairələrində belə bir populyar ideya yaranmışdır ki, üçüncü bir partiya yaradılmasına ehtiyac vardır. Daha mütərəqqi üçüncü bir partiyanın yaradılması təşəbbüsü kimi 30-cu illərin əvvəllərində müstəqil siyasət uğrunda Liqa çıxış edirdi. Bu liqanın əsası Sosialist Partiyasının ideya təsiri ilə 1929-cu ildə əsası qoyulmuşdur. Yeni təşkilata görkəmli filosof Djon Dyu, iqtisadiyyat professoru Pol Duqlas, «Neymi» jurnalının redaktoru Osvald Harrison, sosial xristian hərəkatının

xadimlərindən Hovard Uilyams və başqaları daxil olmuşlar. Liqanın rəhbərləri xalqın ehtiyac içərisində yaşamasının başlıca səbəbini maliyyə olaqraxiyasının ağılığında görürdülər, hansı ki, onların əlində istehsalın başlıca sahələri və siyasi hakimiyyət toplanmışdır. Liqa rəhbərləri xilas korporativ cəmiyyət təşkil etməkdə görürdülər. Onlar bununla bütün Amerika xalqının tələbatlarının ödəniləcəyini düşünürdülər. Bunun üçün isə siyasi hakimiyyət xalq tərəfindən ələ alınmalı idi. Təşkilatın rəhbərləri inqilabi metodlarla mübarizəni inkar edirdilər.

Bütün bu mütərəqqi təbliğatlar xalq tərəfindən 1931-1932-ci illərdə rəğbətlə qarşılandı. 1929-1933-cü illərdə Fermer Fəhlə partiyasının fəaliyyətində yeni mərhələ başlandı. Bu partiya 20-ci illərin əvvəllərində təşkil edilmişdir. Zəhmətkeşlərin burjua partiyalarının fəaliyyətindən narazılığı onların ştatın siyasi həyatında önə çıxmasına səbəb oldu. 1930-cu ilin seçkilərində onlar böyük qələbə qazandılar.

Demokratik hərəkətdə mütərəqqi respublikaçılar qrupu da böyük rol oynayırdı. R.Lafolletin ölümündən sonra bu qrupa Dj. Norris başçılıq edirdi. Onu respublikaçılar partiyasının sol qrupu da müdafiə edirdi. Onlar hər iki hakim partiya alternativ ola biləcək program işləyib hazırlamaq fikrində idilər. Bu məqsədlə 1931-ci ilin martında Vaşinqtonda mütərəqqiçilərin konfransı keçirildi.

Konfransın işində respublikaçılar və demokratlar partiyasının sol qanadının nümayəndələri də iştirak edirdilər. Lakin nümayəndələr arasında ki, fikir müxtəlifliyi vahid bir program qəbul edilməsinə imkan vermədi. Lakin bununla bərabər, 1931-1932-ci illərdə mütərəqqi respublikaçılar qrupunun tələbi ilə bir neçə qanun layihələri işlənilib hazırlandı və kongresə çıxarıldı. 1932-ci ilin martında kongres fəhlə hərəkətinin təzyiqi nəticəsində bunlardan birini, yəni münaqişələrə məhkəmələrin müdaxilə etməsinin məhdudlaşdırılması haqqında qərarını bəyəndi.

Siyasi mübarizənin kəskinləşməsi nəticəsində demokratik hərəkətin əksər iştirakçıları, o cümlədən respublikaçıların sol qanadı tədricən dərk edirdilər ki, irəli sürdükləri xətt nöqsanlıdır və müstəqil siyasi hərəkətin daha radikal formaların keçmək zəruridir. Fövqəldə dərəcədə gərgin vəziyyətdə- iqtisadi böhranın kəskinləşdiyi, sosial etirazlar hərəkətinin artığı, qeri-adi dərəcədə antiinhisar əhval-ruhiyyəsinin gücləndiyi bir şəraitdə - 1932-ci ildə ölkədə prezident seçkiləri kampaniyası başlandı. Belə bir şəraitdə seçki kampaniyalarında irəli sürülmüş programlar çətinliklərin həlli ilə bağlı olmalı idi.

1932-ci ildə respublikaçılar partiyasını çox ciddi çətinliklər qarşısında qaldığı bir daha aydın oldu. Seçicilərin böyük əksəriyyəti böhranın və əhalinin ehtiyac içərisində yaşamasının

səbəbini respublikaçılar partiyasının düzgün siyasət yeritməmələrinin nəticəsi hesab edirdilər. Ən çox xalqı Huver hökumətindən narazı salan onun işsizlərə kömək etməməsi idi. Huver «Sərt fərdiyyətçilik» prinsipini müdafiə etməklə ancaq varlıların sosial üstünlüklərini saxlamağa xidmət etmiş olurdu. 1932-ci ilin iyulunda Çikaqoda keçirilən qurultayda respublikaçılar partiyasının seçki proqramı qəbul edildi ki, burada da onları əvvəlki, siyasətinə heç bir dəyişiklik edilmədi. Kəskinləşən işsizlik probleminin həlli yenə də ştatların üzərinə qoyulurdu. Sosial sığorta haqqında bir kəlmə də olsun danışılmırdı. Borclarla yüklənmiş fermerlərin vəziyyətini yüngülləşdirmək nəzərdə tutulmurdu. Onlar, əksinə, defisitsiz büdcəni müdafiə etməklə sosial xərclərə mənfi münasibətlərini göstərmiş oldular. İşin mahiyyətinə gəldikdə, onlar seçki kampaniyalarında vəzifələrini Huverin xidmətlərini tərifləməklə və onun yenidən seçilməsinə nail olmaqda görürdülər. Bütün partiyanı belə bir xoşa gəlməz psixologiya bürümüşdü. Veteranlara qarşı tətbiq edilən hərəkətdən sonra, təbiidir ki, respublikaçılar partiyasının səkilərdə qələbə qazanması məsələsi ümitsiz bir şey idi. Hadissələrin gedişi göstərdi ki, Huver hökuməti iqtisadiyyatda və sosial sahədəki çətinlikləri aradan qaldırmağa qadir deyildir. İşgüzar dünyanın artıq bəzi rəhbərləri belə bir nəticəyə gəldilər ki, məqsədə uyğun şəkildə dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləməsi zəruridir. Hələ 1931-ci ilin sentyabrında maliyyə kapitalının ən böyük maqnatlarından biri «Djenral elektirik» korporasiyalarının prezidenti Dj.Svou Amerika sənayesini yenidən qurmaq planı irəli sürdü.

«Svou planı» inhisarın dövlət miqyasında necə tənzim etmək məsələsini yenidən nəzərdən keçirdi. Svounun təklifləri 1931-ci ilin dekabrında ABŞ ticarət palatasının öz üzvləri arasında keçirilən referendumda bəyənilədi. «Svou planını» nəzərdən keçirdikdən sonra iri kapital dairələrində prinsip və islahatlar keçirilməsinin vacibliyi fikri genişlənməyə başladı. Ticarət palatasının üzvlərindən biri göstərmişdir ki, hədsiz fərdiyyətçilik bizi çox arxada qoymuşdur.

1929-1933-cü ilin iqtisadi böhranı işgüzar dairələrdə belə bir ideyapsixoloji fikir formalaşdırmışdır ki, ABŞ dövləti- inhisarçı inkişaf yolunu keçməlidir.

Prezident Huver «iqtisadi planlaşdırmanın» əleyhinə çıxaraq bildirdi ki, bu yol «inhisar yaranmasına», «faşizimə» və «sosializmə» aparır. Respublikaçılar partiyasının bir qismi Huveri müdafiə etsə də, digərləri isə başa düşürdülər ki, iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə ciddi ehtiyac vardır. 1932-ci ilin sentyabrında seçki kampaniyasının qızğın vaxtında ABŞ ticarət palatasının prezidenti Q.Harriman birbaşa Huverə bildirdi ki, əgər

o «Svou planından» imtina edərsə, biznesin nüfuzlu dairələri seçkilərdə onu müdafiə etməyəcəklər. Bu, doğrudanda real təhlükə idi.

Demokratlar partiyasının(DP) vəziyyəti seçki kampaniyasında daha əlverişli idi. Müxalifətdə dayanaraq demokratların liderləri dağıdıcı böhranın və xalqın fəlakətinin əsas səbəbkarlarının respublikaçılar partiyasının sağ dairələrinin nümayəndələri olduğunu xalqa çatdırmıqı bacarırdılar. Bu təbliğat onsuz da Huver hökumətindən narazı olan milyonlarla adamın demokratların tərəfinə keçməsinə səbəb oldu. Həmçinin, demokratlar partiyası 1930-cu

ildən keçən müddət ərzində konqresdə öz mövqeyini xeyli gücləndirmişdi. Onlar nümayəndələr palatasında əksəriyyət təşkil edirdi. Həmçinin demokratlar ölkədəki vəziyyəti məsuliyyətlə təhlil etməyi bacarırdı. Kütlənin əksəriyyətini öz tərəfinə çəkməkdən ötrü demokratlar partiyası üçün alternativ proqram təklif etmək zəruri idi. Bu isə fərdiyyətçilikdən əl çəkməyi və dövlət nizamlanmasına keçməyi tələb edirdi. Lakin etiraf etmək lazımdır ki, 1929-1933-cü illərin iqtisadi böhranı da Amerika brujaziyasını fərdiyyətçilikdən tam uzaqlaşdırma bilməmişdi. Ona görə də demokratlar partiyası özünün 1932-ci ilin iyununda Çikaqoda olan qurultayında qəbul etdiyi seçkiqabağı platformada dövlətin iqtisadi siyasətinə əsaslı dəyişiklikdən danışdı, lakin öz məqsədini tam açıq elan etmədi.

Proqramda işsələrin tələblərinə dövlət səviyyəsində baxmağın zəruriliyi ancaq qeyd edildi. Demokratlar partiyasının daha uzaqgörən nümayəndələri isə iqtisadi siyasətdə daha dərinə getməyin zəruriliyini dərk edirdilər. Bunlardan biri demokratlar partiyasından prezidentliyə namizəd göstərilmiş Nyu-York ştatının qubernatoru Franklin Delano Ruzvelt idi. O, «Yeni xətt» şüarını irəli sürdü. O, özünün seçkiqabağı çıxışlarında milyonlarla «unudulmuş amerikalıların» xeyrinə liberal islahatlar keçirəcəyinə vəd etdi. O qətiyyətlə «sosial eksperimentə» keçəcəyinə vəd etdi. O göstərdi ki, sağlam fikir təsdiq edir ki, yeni bir metod seçmək və onu sınaqdan keçirmək zəruridir. Əgər o uğursuz olarsa, onu cəsarətlə etiraf edib, yenisini sınaqdan keçirmək lazımdır. Ən başlıcası isə hərəkət etməkdir. Milyonlarla ehtiyac içərisində olanlar həmişə dözməyəcəklər. Əslində, hər iki partiyanın platformalarında ciddi fərq yox idi, ciddi fərq onların ancaq fəlsəfi baxışlarında idi ki, bunu da Huver 1932-ci ilin oktyabrın 31-də açıq etiraf etmişdir. Demokratların namizədinin çevik taktikası, fərdiyyətçilik yoluna az meyl etməsi, liberal islahatlar vəd etməsi, həm də vəziyyətlərinin əlverişli olması 1932-ci ilin prezident seçkilərində F.Ruzveltə qələbə qazandırdı. Ona seçkilərdə 22810 min seçici, Huverə isə

15750 min seçici səs verdi. Bundan belə demokratlar hər iki palatada əksəriyyət yerləri tutdular.⁷

II Fəsil

F. RUZVELTİN BÖHRANIN HƏLLİ ÜÇÜN TƏDBİRLƏRİ VƏ İSLAHATLARI

Ruzvelt prezident seçildikdən sonra ilk aylarda böhranın sonu görünmürdü. Siyasi şərait yenə də son dərəcə gərgin idi. Milyonlarla amerikalılar səbirsizliklə inzibati idarənin Ruzvelt komandasının əlinə keçməsinə gözləyir, ümid edirdilər ki, ölkədə yaranmış bu vəziyyət ancaq onun müdrik siyasəti nəticəsində aradan qalxa bilər.

Konsitutisiyaya görə yeni prezident 1933-cü ilin dekabrında fəaliyyətə başlamalı idi. Lakin bu qayda konsitutisiyaya edilmiş 20-ci əlavə ilə dəyişdirildi. 1933-cü ilin yanvarın 23-də konqress bu dəyişikliyi təsdiq etdi. Yeni qaydaya görə, yeni prezident yanvarın 20-də kreslosuna əyləşə bilərdi. Franklin Ruzveltin qələbəsini Amerika mətbuatı «güclülərin qələbəsi» kimi qiymətləndirdi.

Ruzvelt konsepsiyası Huver konsepsiyasından böhranından çıxmağın həllinə münasibətdə aşağıdakı cəhətlərlə fərqlənirdi. Birinci, «yeni kursun» yardımcıları bunu «beynəlxalq səbəblərə» yox, ölkə daxildindəki sosial-iqtisadi səbəblərə bağlayır və vacib hesab edirdi ki, ABŞ-in sosial-iqtisadi insitut strukturunda bəzi islahatlar keçiriləmsi zəruridir. İkincisi, o bu vaxta qədər ABŞ-da höküm sürən «fərdiyyətçilik» prinsipindən daha cəsarətlə yan keçərək federal hökumətin funksiyalarını gücləndirmək prinsipinə üz tuturdu. Üçüncüsü, əgər Huver kütləvi etirazlara qarşı qulağını bağlayırdısa, lakin Ruzvelt Amerika xalqının əhval-ruhiyyəsini nəzərə almağı vacib bildi. F. Ruzvelt öz partiyasının mühavizəkar qanadına çox ehtiyatla yanaşırdı. Onların qorxusunu batırmağı, ölkənin etibarını itirməməyi risk etməyi daha vacib bilirdi. Sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrində dəyişiklik edilməsi vacib idi. Çünki sənaye müəssisələrinin işini bərpa etmək və işsizlik problemini həllə etmək vacib idi. Amerika xalqı yeni prezidenti

---

⁷ . Новейшая история зарубежных стран: Европа и Америка. 1917-1945, т. 1, М., 1967.

etibarlı, optimist və enerjialı bir adam görəmək istəyirdi. O, bir fraza ilə işə başladı ki, «bizim qorxu hiss etdiyimiz bir şey varsa, o da qorxunun özüdür». O, xalqı «milli birliyə» çağırırdı. «Yeni xəttin» iqtisadi siyasəti iki yolla inkişaf edirdi; dərin institut islahatları, nadir maliyyələşdirmə.

73-cü çağırış konqres ilk növbədə bank-maliyyə problemi ilə məşğul olmağa başladı. Ruzvelt «beyinlər testi» təşkil etdikdən sonar işə iqtisadiyyatın şah damarları olan banklardan başladı. Çünki, ölkədə bankların iflası dalğası başlamışdı. Amerikalılar öz əmanətlərini xilas etmək üçün küçələrdə bankları mühasirəyə alırdılar. Ruzvelt hakimiyyətə keçdiyi gün nəğd pul çatışmadığından ABŞ-ın maliyyə mərkəzləri olan Nyu-York və Çikaqonun bankları əməliyyatları dayandırmalı oldular. Bankların böhranı Ruzveltin qətiyyət və navotorçuluq qabiliyyətini üzə çıxardı. Zəruri təklifləri hazırlamağa vaxt qazanmaq və ehtirasları sakitləşdirmək üçün Ruzvelt konqresin fəvqəladə sesiyasını sağırırdı. Konqresdən lazımi səlahiyyətləri alan prezident bank sistemini xilas etməyin təcili proqramını həyata keçirərək bankların bəzilərinə kömək etdi, digərlərini ləğv etdi. Bununla ölkədə bankların bağlanması başlandı. Ağ ev əvvəlcə Nyu-York və İllinoys ştatlarındakı bankları bağladı ki, hansı ki, burada ABŞ-ın maliyyə gücü toplanmışdı. Ağ Evin 32-ci prezidenti maliyyə sistemində islahatlar keçirmək qərarına gəldi. Məqsəd maliyyə sistemini sağlamlaşdırmaq idi. 1933-cü ilin martın 9-da banklar öz fəaliyyətlərini dayandırdılar. Həmçinin icra hakimiyyətinə bildirildi ki, beynəlxalq maliyyə əməliyyatlarına nəzarət etməkdə onlar böyük səlahiyyətə malikdirlər. 1933-cü ilin martın 10-da F. Ruzvelt icraedici əmr etdi ki, qızıl üzərində tam dövlət nəzarəti təmin edilsin, həm də bu daxili bazarda həyata kesirilsin. Dolların qızıl dəyərini təmin etməyə xüsusi diqqət yetirildi. Artıq martın 13-də banklar yenidən fəaliyyət göstərməyə başladılar. Həmin gün 12 şəhərdə, səhəri gün 250 şəhərdə, martın 15-də isə bütün ölkədə «səlamlaşdırılmış» banklar fəaliyyətə başladılar. 1932-ci ildə ABŞ-də 22,3 milyard dollar sərmayəsi olan 6145 bank fəaliyyət göstərirdi. Bir ildən sonra onların sayı 4897-yə endi.⁸

Hesablamalara görə ABŞ-də 1939-cu ildə 5203 bank fəaliyyət göstərirdi ki, onların da kapitalı 33,1 milyard dollar idi. Bank quruculuğu ilə əlaqədar olaraq 1933-cü ildə iyunun 16-də Qlass-Stiqall qanunu qəbul edildi. Bu qanunla bankın depozit və investisiya funksiyası ayrıldı. Alver əməliyyatlarına qəti çəpər çəkilmiş oldu. Banklarda depozitin sığortası 2500 dollar çərçivəsində olmalı idi. 1934-cü ilin qanununa görə bu sığorta 5000 dollara qədər qalxa bilərdi. 1933-1935-ci illər

⁸ S. Mustafayeva. Avropa və Amerika ölkələrinin ən yeni tarixi I, II hissə. Bakı, 2007.

qanunvericilikləri Federal Ehtiyat sistemini formalaşdırdı. Banklar dövlət nəzarəti altında fəaliyyət göstərməli idilər.

1933-cü ilin may ayının 12-də qəbul edilən qanun prezidentə səlahiyyət verirdi ki, təminatlı kağız pulları böyük miqdarda buraxa, həmçinin dolların qızıl dəyərini aşağı sala bilərdi. 1934-cü ilin yanvarında qızıl ehtiyatları haqqında qanun qəbul edildi. Ruzvelt 31 yanvar 1934-cü ildə əmr verdi ki, dolların qızıl dəyəri 25 4/3-dən 15 5/21 qrama qədər endirilsin və qızılın rəsmi qiymətini müəyyən etdi, onun bir unsiyası 35 dollar olsun. Başqa sözlə dollar 14% devalvasiya edildi. Bu imkan verdi ki, hökumət bankirlərdən qiymətli kağızlar alsın. Onların faizi isə 1932-ci ildəki 3,76%-dən 1940-cı ildə 2,39%-ə endirildi. Bankirlər fərdi əməliyyatlarda da faizləri aşağı salmağa məcbur oldular. Bank-pul tədbirləri ilə sıx bağlı olaraq fond birjalarındakı əməliyyatları da nizama salmaq haqqında qanunvericilik qəbul edildi. 1933-1934-cü ildə birjaların fəaliyyətini nizama salmaq haqqında iki qanun qəbul edildi. Bu işlə ticarət səhmləri üzrə Komissiya məşğul olurdu. 1937-ci ilin oktyabrına qədər komissiya 3500 kompaniyaya müraciət etmişdir ki, onların səhmlərinin ümumi dəyəri 13 milyard dollar idi.

Ayrı-ayrı müəssisələr və şəxslərə səhm buraxmaq qadağan edilirdi. Dövlət – inhisarçı istiqamətdə sənaye mexanizmini dirçəltməyə xüsusi cəhdlər göstərildi. Bununla əlaqədar, 1933-cü il iyun ayının 16-da sənayeni bərpa etmək haqqında qanun qəbul edildi. Biznes demokratlar hökumətindən təcili tədbirlər görməyi tələb edirdi. Xüsusi idarə yaradıldı ki, NIRA adlanırdı. «Vicdanlı rəqabət kodeksi» müəyyən edilirdi. Bu kodekslər federal ticarət komissiyası tərəfindən müəyyən edilirdi. Kodekslər istehsalın həcmi, qiymətini, əmlak şəraitini müəyyənləşdirdi. İstehsalın və kapitalın mərkəzləşməsi şəraitində anti-trestlər haqqında qanunlar dövləti daha çox maraqlandırdı. Milli inzibati bərpa idarəsi istehsalın planlı sürətdə azalmasını, korporasiyaların böhrandan ən az xərclə çıxmasını təmin etməyə cəhd göstərdi. Milli inzibati bərpa idarəsinə Xyu Conson başçılıq edirdi. Qısa müddətdə müxtəlif sahələri əhatə edən 557 əsas və 189 əlavə kodeks hazırlandı. 500 yeni sahibkarlıq assosiasiyası meydana gəldi. Zəhmətkeşlər sənaye sahəsində görülən işləri bəyəndilər. «Yeni xətt»in aqrar siyasəti bir neçə mərhələdə keçirildi. Kənd təsərrüfatı naziri Henri Uolles arıq 1933-cü ilin martında iri fermerlərin liderləri ilə konfrans keçirdi və kənd təsərrüfatına kömək haqqında Bill qəbul edidi.⁹

F.Ruzvelt tərəfindən 1933-cü ilin may ayının 12-də fermerlərə kömək haqqında qəbul edilmiş Bill mühüm qanunvericilik aktı idi.

⁹ Александров В.В. Новейшая история стран Европы и Америки, М., 1988.

Onun əsas bölməsi kənd təsərrüfatını nizama salmaq haqqında qanun adlanırdı. Bu işlə məşğul olan idarə isə AAA kimi işarə edilirdi. Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiyməti qaldırıldı ki, malqaranın və əkin sahələrinin miqdarı azaldılsın. Kənd təsərrüfatı naziri istehsalın həcmi könnüllü sürətdə məhdudlaşdıran fermerləri mükafatlandırma bilərdi. Bu kənd təsərrüfatı məhsullarından alınan vergidən yığılan fondan verilirdi. İkincisi, fermerlər üçün əlverişli şərait yaradılmasına nail olmağa çalışmalı idi. 10,5 milyon akr əkin sahəsi, 6,5 milyon baş donuz, 23 milyon baş mal-qara xeyli digər məhsullar məhv edildi. Fermerlərə əmək haqqında qanun fermerlərin borcunu vermək məsələsini də nizama saldı. Borcun ödənilmə müddəti uzadıldı və borclar üzrə faizlər azaldıldı.

Dövlət bəzən sınaqlar və səhvlər metodu ilə getsə də, 1933-cü ilin yayında iqtisadiyyatda canlanma başladı. Bu möcüzə idi. Böhran aradan qalxdı. Ruzveltin nüfuzu müqayisə edilməz dərəcədə qalxdı. O, millətin xilaskarı kimi tanındı. 1933-cü ilin mayından 1937-ci ilin oktyabrına qədər 540 min fermerə 2200 milyon dollar həcmində istiqraz verildi. Banklar fermerlərin borc öhdəliklərini 37%-ni öz üzərinə götürdülər. Lakin dövlət dotasiyasından ən çox iri fermer təsərrüfatları gəlir əldə etdilər. 1936-cı ilin mart ayının 1-dək aqrar siyasətdə hökumətin siyasəti əvvəlki kimi qalmaqda idi. Bu da məhsulun qiymətini yüksəltmək, iri fermer təsərrüfatının mənafeini müdafiə etmək idi. Bunun üçün 500 milyon dollar pul ayrılmışdı. 1938-ci ilin fevral ayının 16-da kənd təsərrüfatını nizama salmaq haqqında yeni qanun qəbul edildi, hansı ki, aqrar sahəsində həlledici mərhələni açırdı. Bu qanun belə bir konsepsiya irəli sürdüki həmişə «normal anbar» olmalıdır. Burada iş 1932-ci ildə olduğu kimi «artıq» məhsulun məhv edilməsi yolu deyil, onun qorunması yolu ilə gedilirdi. Qiyməti və borcun yükünü saxlamaq sahəsində görülən tədbirlər fermerlərin var-yoxdan çıxması prosesinin qarşısını xeyli aldı. Müflüs olmaq sürəti 1932-ci illə müqayisədə 71%-ə düşdü.

Borclar 2 milyard dollar azaldı. Fermerlərin pul gəlirləri 1932-ci ilə də 4,7 milyard dollardan 1935-ci il də 8,5 milyard dollara çatmış oldu. Lakin qiymətlər hələ də 1909-1914-cü illər səviyəsində qalırdı.

İqtisadiyyatda dövlət-inhisarçı istiqamətin formalaşması «yeni xətt»-in ancaq bir tərəfi idi. Onun digər hissəsini isə sosial problemlərin həllinə dövlətin necə yanaşması məsələləri təşkil edirdi. Xalq kütlələrin tələbi hökuməti sosial maneələri etməyə məcbur edirdi.

Hökuməti ən çox narahat edən məsələ işsizlik idi. Rəsmi məlumata görə 1933-cü ildə işsizlərin sayı 13 milyon nəfər idi. 1937-

ci ildə onların sayı 7.7 milyon nəfərə ensə də, 1938-ci ildə yenidən bu rəqəm 10,4 milyon nəfərə çatdı. Ruzvelt hökuməti belə hesab edirdi ki, işsizliyi aradan qaldırmaq üçün ilk növbədə iqtisadiyyatı nizama salmaq lazımdır. İctimai iş yerləri açmaq və işsizlərə fasiləsiz kömək etmək də mühüm rol oynamaq idi. İşsizlər üzrə sığorta sistemi keçirmək və pensiya təminatı təşkil etmək də qarşıya vəzifə kimi qoyulurdu. 1933-cü ilin may ayının 12-də Ruzvelt inzibati idarəsi işsizlərə 500 milyon dollar kömək göstərmək haqqında qanunu bəyəndi. Fövqaladə kömək göstərmək haqqında Federal İnzibati İdarəyə «yeni xətt» sosial problemləri həll etmək kimi mühüm bir vəzifə tapşırıldı. Hökumət işsizlərə kömək üçün ümumilikdə 4 milyard dollar vəsait ayırmışdır. 25 milyondan çox adam dövlətdən müavinət alırdı. Bununla belə bu pul onlara yardım kimi deyil, ictimai işlərdə iştiraklarına görə verilməli idi. Bu köməyin birinci obyektini kimi hökumət gəncləri seçdi. Çünki, bu təbəqə həyacan qaldıra biləcək gücünü bir qüvvə idi 1933-cü ilin aprelindən başlayaraq işsiz gənclər üçün meşə düşərgələri təşkil edilməyə başlandı. Onlar altı ay müddətində tam təmin olunur, onlara hər ay 30 dollar maaş verilir, bundan başqa onlara hər ay 25-dollar da ailələrinə göndərmək üçün pul verilir. 1933-39-cu illərdə yaşı 25-ə qədər olan 2 milyona qədər gənc bu düşərgələrdə yerləşdirilmişdi. İctimai işlərin təşkili üçün 3300 milyon dollar pul ayrılmış və bunun üçün inzibati idarə yaradılmışdır. Bu tədbirdə məqsəd işsizlər üçün iş yerləri təşkil etmək və sosial gərginliyi zəiflətmək idi. Ruzvelt mülki iş üzrə inzibati idarə təşkil etdi. 1934-cü ilin yanvarın ortalarında artıq onun obyektlərində 4,3 milyon adam çalışırdı. 1936-1937-ci illərdə Ağ ev sosial xərcləri bir qədər ixtisar etdi.

1937-1938-ci illərdə baş verən iqtisadi böhran yenidən sosial xərclərin artırılmasına səbəb oldu. Bu illərdə artıq 8,5 milyon adam obyektlərdə çalışırdı. Belə tədbirlər üçün dövlət 10,8 milyard dollar pul xərcləmişdir. «Yeni xətt» in daxili siyasətin ən mühüm aktlarından biri sosial təminat sisteminin təşkili idi. Bu haqqda 1935-ci ilin avqustunda qanun qəbul edildi. İki tip insanlar – işsizlər və qocalar sığorta olunmalı idilər. Şikəstlərə və xəstələrə dövlət yardımı göstərilməli idi. Kənd gəsərrüfatı fəhlələri, ev qulluqları, dövlət qulluqlarına da qanun şamil edilmişdir. Pensiya təminatı federal proqramla gedirdi. Pensiya fondu fəhlələrin və qulluqçuların maaşlarından 1937-ci ilədən başlayaraq 1%-dən 1949-cu ildə 3%-ə qədər ayrılmaq yolu ilə

yaradıldı. Qanuna görə pensiya ayda 85- dollar müəyyən edilirdi. Pensiya yaşı 65 yaş müəyyən edilirdi.. Lakin onlar ancaq 1942-ci ilin yanvar ayının 1-dən pensiya ala bilərdilər.

İşsizlərin sığorta edilməsi federal ştat əsasında müəyyən edilirdi. Qanunda göstərilirdi ki, 8 və daha çox fəhləsi olan müəssisələrin sahibləri vergi verməlidirlər. Onların verdiyi vergi 1936-cı ildən 1%-dən başlayaraq 1938-ci ildə 3%-ə çatmalı idi. Bu vəsait maliyyə nazirliyində təşkil edilmiş xüsusi fonda toplanmalı idi. 1937-1938-ci illər böhranın təsiri nəticəsində 1935-ci il qanuna əlavələr edildi. Pensiyaların verilməsi 1940-cı ilin yanvarın 1-dən müəyyən edildi və belə bir hüquq da verildi ki, pensiyaçı ölən zaman onun himayəsində olan onun pensiyasını ala bilər. 1940-cı ildə Sosial Təminat İdarəsi 13 min pensiyaçı üçün ilk çekləri yazdı. Onun həcmi hər ayda 22,1 milyon dollar idi.

qarşılıqlı münasibətlərin müəssir dövlət tənzimlənməsinin əsasını qoydu. 7a maddəsində iş gününü uzadılma müddəti, fəhlələrin həmkarlar ittifaqlarında təşkil olunma hüququ, minimum əmək haqqı və digər əmək şəraiti və s. məsələlərin aydın şərhini verilmişdir.¹⁰

İş həftəsi 35 saatdan çox olmamalı idi. Fəhlələrin hər saatına 40 sent verilməli idi. Bu əmək haqqı 1929-cı ilin 15-iyuluna qədər olan miqdarla uyğun gəlirdi. Saathesabı əmək haqqı 30 sent müəyyən

edilirdi. Bu saziş müəssisələrdə birgə götürüldükdə 16,3 milyon fəhlə işləyən sahibkarlar imzaladılar. Bütün kodekslər 22,5 milyon fəhləni əhatə etdi. 1936-cı ildə Uols-Xill qanunu qəbul edildi ki, burda maksimum iş həftəsinin uzunluğu və minimum əmək haqqı müəyyən edilirdi. İş həftəsi 40 saatdan yuxarı olmamalı idi. 16 yaşından aşağı gənclər və 18 yaşından aşağı qadınlar qadağan edilmiş işlərə götürülməməli idilər. 1938-ci ilin iyununda konqres “ədalətli əmək şəraiti haqqında” qanun verdi.

“əmək münasibətləri haqqında” Vaqner qanunu prezident tərəfindən 1935-ci ilin iyul ayının 5-də imzalandı. ABŞ tərəfindən ilk dəfə olaraq həmkarlar ittifaqlarının hüquqları dövlət orqanları tərəfindən müdafiə edildi, həmkarlar ittifaqları real hakimiyyət hüququ qazandılar. Həmin qanunun 13-cü maddəsinə əsasən fəhlələrə tətillik hüququ verildi. 7-ci maddəyə əsasən fəhlələrin hüquqlarını pozmaq sahibkarlara qadağan edilirdi. Fəhlələrin və həmkarlar ittifaqlarının şikayətlərinə baxmaq üçün əmək münasibətləri üzrə inzibati idarə təşkil edilmişdir. Vaqner qanununu ABŞ-da demokratiya yolunda edilən mühüm addım kimi qiymətləndirmək olardı.

«Yeni xətt»in sosial siyasəti təkcə fəhlələri və fermerləri deyil

¹⁰ Александров В.В. Новейшая история стран Европы и Америки, М., 1988.

həmçinin şəhərlərin orta təbəqələrini, ziyalıları da əhatə edirdi. «Yeni xətt» zəncilərin vəziyyətində nəzərə çarpacaq irəliləyişə səbəb olmadı. Bir sözlə «yeni xətt» Amerikada irqi münaqişələri tuxunulmaz saxladı. Əgər 1933-cü ilin oktyabrında 2117 min zənci (bütün zəncilərin 17,8%-i) yardım alırdısa, 1935-ci ilin əvvəllərində 3500 mini (bütün zəncilərin 23%-i) yardım alırdı. Bu rəqəmlər zəncilər arasında yoxsulluğun daha çox olduğundan xəbər verirdi.

İrqi məsələlərdə «yeni xətt»in zəifliyi özünü Lin məhkəməsi haqqına qanunda da göstərdi. «Lin məhkəməsi» hadisələrinin sayı «yeni kurs» dövründə xeyli artmışdır. Lin məhkəməsi haqqında qanun 1940-cı ilin yanvar ayının 10-da nümayəndələr palatası tərəfindən bəyənilsə də, senat onu qəbul etmədi.

«Yeni xətt»in islahatları ABŞ-da ikipartiyalı dövlət hakimiyyət sisteminə toxunmadı. «Yeni xətt» siyasətində «sola dönüş» ölkədə siyasi mübarizəni xeyli kəskinləşdirdi. Mühafizəkar qüvvələr hökumətə qarşı açıq mübarizəyə keçdilər. Onlar əvvəllər Ruzvelti «millətin xilaskarı» adlandırdıqları halda indi onu satqınlıqda ittiham edirdilər. İri kapital nümayəndələrinin çoxu, bir çox qəzetlər, hər iki partiyanın mühafizəkar siyasətçiləri 1936-cı ilin prezident seçkilərində Ruzvelti məğlubiyətə uğratmaq üçün birləşdilər. Eyni zamanda Ruzvelt bütün islahatçı qüvvələrin meyl mərkəzi oldu. 1936-cı ilə seçkilərdəki, Respublikaçılar partiyasının namizədi, Kanzas ştatının qubernatoru A. Lendon 16,8 milyon səs, F.D.Ruzvelt isə 27,7 milyon səs topladı. Kongresdə respublikaçıların sayı azaldı. 1936-cı il seçkiləri bir növ «yeni xətt»in müqəddaratı üzrə referendum oldu.¹¹

1937-ci ilin sonunadək Ali məhkəmənin mövqeyi müəmmalı qalmışdı. Ali məhkəmənin «yeni xətt» əleyhinə birinci qərarı 1935-ci ilin yanvarın 1-də verildi. 1935-1936-cı illərdə Ali məhkəmə «yeni xətt»in 12 qanunu ləğv etdi. Məhkəmənin qərarları əsasən ona qarşı çevrilmişdir ki, dövlət iqtisadiyyata müdaxilə etməməlidir, həm də fəhlələrə həddindən artıq güzəştlər edilməməlidir. Bütün bunlara baxmayaraq Ali məhkəmə «yeni xətt»i ləğv etməyi bacarmadı, XX əsrin 30-cu illərinin ortalarında Ruzveltin tərəfdarlarının güclü olduğu bir daha aydınlaşdı. F.Ruzvelt mərkəzdən bir qədər sola getməkdən heç də qorxmadı. 1937-ci ilin fevralın 5-də F.Ruzvelt yeni məhkəmə islahatı təşəbbüsü ilə çıxış etdi. O Federal məhkəmə korpusunun tərkibini artırmaq istədi. Ruzvelt təklif etdi ki, 70 yaşına çatmış məhkəmə işçilərini öz maaşlarını saxlamaq şərti ilə istefaya çıxsınlar. Lakin Ali məhkəməninin 9 üzvündən 7-si bunun əleyhinə çıxdı. Ruzvelt

¹¹ Новейшая история 1918-1939 гг. М., 1974.

məhkəmə islahatı haqqında qanunu keçirə bilmədi. Çünki kongresin bir çox üzvləri belə hesab edirdi ki, məhkəmə hakimiyyətini prezidentin şəxsində hakimiyyətdən aslı etmək ABŞ dövlət quruluşunun əsas prinsipinin - hakimiyyətin bölünməsi prinsipinin pozulması demək olardı. Ruzvelt bu hadisə ilə əlaqədar olaraq demişdir ki, o, döyüşdə uduzsa da, müharibəni uduşdur. «Yeni xətt» illərində demokratlar partiyası daha real siyasət yeritməyə qadir olduğunu sübut etdi. Onun sıralarına çoxlu sayda fəhlələr (onların çoxu həmkarlar ittifaqlarında təmsil olunmuşdur), fermerlər, seçicilərin orta təbəqələri və ziyalılar daxil oldular. Respublikaçılar partiyasının siyasi tərəfdarlarının əksəriyyəti ondan aralandı. Çünki respublikaçılar «qəti fərdiyyətçilik» ideyalarından çox yavaş uzaqlaşdılar.

Burujaziya müxtəlif formada «yeni xətt»ə münasibət bəsləyirdi. Müəyyən hissə Ruzveltin «yeni xətt»inin bəyəndiyini bildirirdi. Lakin işguzar dairələr əvvəl Ruzveltin tərəfində çıxış etsələr də, sonralar «yeni xətt»ə qarış çıxmağa başladılar. Milli Sənayeçilər Assosiasiyasının nümayəndələri, ABŞ-ın Ticarət Palatası, sahibkarların və tacirlərin sahə region birlikləri, respublikaçılar partiyasının rəhbərliyi, ABŞ-ın Ali Məhkəməsi və ABŞ mətbuatının nüfuzlu hissəsi də islahatların əleyhinə idilər. Doğrudur, inkar etmək olmaz ki, hakim sinif içərisində müəyyən qruplar Ruzveltin siyasətinə loyal münasibət bəsləyirdilər. 1935-ci ildə işguzar dünyanın nüfuzlu liderləri Ruzveltin siyasətini müdafiə etməkdə davam edirdilər. Onların arasında Ticarət Palatasının keçmiş prezidenti Q.Harriman, «Amerika telefon end teleqraf K» kompaniyasının başçısı U.Cifford, «Cenral elektirik» firmasının prezidenti C.Svou və digər bəzi şəxslər də vardır. İslahatlar əleyhinə bəzi təşkilatlar meydana gəldi ki, bunlardan biri 1934-cü ilin 15 avqustunda yaranan Amerik Azadlıq Liqası idi. Bu təşkilat Düponun və «Ceneral motor»un rəhbərliyinin təşəbbüsü ilə yaradılmışdır. 1936-cı ildə onun şöbələri 20-ə qədər ştatda yerləşirdi. 1936-cı illin əvvəlində müxalifətçi qüvvələr ölkəni

«xilas» pərdəsi altında çıxış edərək özlərini «Cefersonun demokratları» adlandırırdılar. Onların Tolmecin və Nirbinin başçılığı altında Makonada (Corciya ştatı) toplaşaraq Ruzveltin islahatlarının əleyhinə olduqlarını bildirdilər. Hələ 1935-ci ildə İllinoys ştatında

onların respublikaçılarla təşkil etdikləri görüşdə ABŞ-ın 10 orta-qərb ştatlarının nümayəndələrindən ibarət mindən yuxarı adam iştirak edirdi. İştirakçılar hökumətin korporasiyaların işinə müdaxiləsini kəskin tənqid etdilər. Sosial ehtiyaclar üçün çəkilən xərclərin çox olduğunu göstərdilər. «Yeni xətt» sosializimlə

eyniləşdirilirdi. 1935- ci ilin mayın əvvəllərində ABŞ ticarət palatasının hər il keçirilən qurultayında onun prezidenti Sibli təsdiq etdi ki, ölkə üçün ağır zamanda keçirilən bütün tədbirləri diqqətlə nəzərdən keçirmək lazımdır. Qurultay belə bir fikir irəli sürdü ki, hökumət xüsusi biznesin maraqlarına zidd olan bütün hərəkətlərdən imtina etməlidir. Onlar ilk növbədə vergi qanunvericiliyinə qarşı çıxış etdilər. Bununla əlaqədar olaraq Ruzvelt 1935-ci ilin mart ayının 12-də kongresə gəndərirdi məktubunda xüsusi qanunvericilik aktı qəbul etməyi təklif edirdi ki, sənayenin komunal sahəsində bədxərclik məhdudlaşdırılsın və xırda investorların maraqları müdafiə edilsin. Sağdan hücumun genişlənməsi senatı xüsusi komissiya yaratmağa məcbur etdi. Vaqner qanununa qarşı müxalifətin hücumları gücləndi. Lakin onu ləğv etməyi bacarmadılar. 1937-ci ildə Ali məhkəmə Veqner qanununu tanıdıqdan sonra sənaye assosiasiyaları məcbur oldular ki, təkliflərini dəyişdirsinlər və bu qanununa müəyyən əlavələr edilsinə nail olsunlar. ABŞ-ın ticarət palatasının qətnaməsində təklif olunurdu ki, həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətləri üzərində hökumətin nəzarəti həyata keçirilsin. Sənayeçilərin milli assosiasiyası isə belə bir təkliflə çıxış etdi ki, fəhlələr həmkarlar ittifaqlarında çıxış etmədən də sahibkarlarla müqavilə bağlaya bilsin. Əslində bütün bunlar fəhlələri həmkarlar ittifaqlarında iştirak etməkdən və kollektiv müqavilələr bağlamaq hüququndan məhrum etmək demək idi. Sənayeçilərin həmkarlar ittifaqına müqavimət o qədər güclü idi ki, Senat məcbur oldu ki, R. Lafolletin başçılığı altında bu işlərlə əlaqədar xüsusi komisiya təşkil etsin.

1937-ci ilin böhranı «yeni xətt»in əlehdarlarına yeni təkan verdi hər iki partyanın mühafizəkar dairələri yeni böhranda günahkar hökuməti hesab edirdilər.

1938-ci ilin parlament seçkiləri respublikaçılara imkan verdi ki, senatda və nümayəndələr palatasında öz siyahılarını çoxaltsınlar. Bu onların mövqeyini möhkəmlətdi və şərait yaratdı ki, sahibkarların mənafeyini daha qətiyyətlə müdafiə etsinlər. Bu dövrdə konqresdə amerikan fəaliyyəti ilə məşğul olanlar aşkara çıxmaq üçün xüsusi komisiya yaradıldı. 1938-ci ilin oktyabrında ədliyyə nazirliyinə siyahı təqdim edildi ki, orda 1121 qulluqçunun adı vardı. Onlar şübhəli fəaliyyətlərinə görə ittiham olunurdular. 1938-ci ilin oktyabr ayının 14-də komisiyanın üzvü Tomson radio ilə çıxışında «yeni xətt»i kommunist partiyasının proqramı ilə əlaqələndirdi.

Ruzveltin əleyhdarları çox saylı «vətənpərvərlik» təşkilatları və qruplar da, həmçinin «Amerika legionunda» çalışırdılar. 30-cu ilin ortalarında, xüsusilə 1937-ci ildəki iqtisadi böhrandan sonra

bütün anti-Ruzvelt qüvvələr vahid mühəfizəkar koalisiyada gələcək social eksperimentlərin qarışısını almaq üçün birləşməyə cəhd göstərdilər. Onlar tələb edirdilər ki, sosial xərclər ixtisar edilsin. Bütçə balanslaşdırılsın, gəlirlərə görə vergi faizi azaldılsın. Lakin mühəfizəkar koalisiya uğur qazana bilmədi. Çünki, həm demokratların, həm də respublikaçıların uzaqgörən dairələri yaxşı dərk edirdilər ki, islahatların dayandırılmasının hələ vaxtı deyildir.

Ruzveltin siyasətinə qarşı XX əsrin 30-cu illərində Luiziana ştatının qubernatoru Xui Lonqun fəallığı güclənirdi. 1928-ci ildə o, qubernator seçkilərində qalib gəlmişdi. O, qələbəyə ona görə nail oldu ki, özünün sadə adamların müdafiəçisi, inhisarın əleyhdarı kimi göstərirdi. Lonqun maarif, səhiyyə, yol və mülkü qulluq sahəsində gördüyü tədbirlər, həmçinin bir neçə iri korporasiyaya qarşı mübarizəsi onu sadə adamların içərisində populyarlaşdırdı. 1930-cu ildə Lonq ABŞ senatına üzv seçildi. 1933-cü il prezident seçkilərində o, Ruzvelti müdafiə etdi. Lakin tezliklə onun islahatlarına qarşı çıxmağa başladı. 1934-cü ilin yazında o, senata belə bir qətnamə təqdim etdi ki, 1 milyon dollardan və irsi əmlak 5 milyon dollardan çox olanların qalan əmlakı müsadirə edilsin. Lonqun digər tələbi bu idi ki, hər bir ailənin yaşaması üçün azı ildə 5 min dollar qazanc olmalıdır., ona vacib yaşayış vasitələri təqdim edilməli, mənzil avtomobil, radio verilməlidir. Kənd təsərrüfatı mallarının federal hökumət tərəfindən alınması təmin edilməlidir. İş gününün məhdudlaşdırılmalıdır. Qocalar üçün pensiya verilməli, müharibə veteranları üçün maddi yardım göstərilməlidir. Kolleclərin nəzdində ümumi təhsil həyata keçirilməlidir. Yol quruculuğunu inkişaf etirmək, təhsil və səhiyyə müəssisələri şəbəkəsini genişləndirmək nəzərdə tutulurdu. Yəqin ki, bu tədbirlərin reallığa çevrilməsinə o özü də şübhə edirdi. Lakin siyasi uduş nəzərə çarpacaq idi. Onun populyarlığı tezliklə ştatın sərhəddini aşdı, Cənub, Orta Qərb, Sakit okean hüdudlarına qədər yayıldı. Ölkədə Lonqun tərəfdarları klubları yaranmağa başladı. Onların sayı bəzi məlumatlara görə 100 minə çatırdı ki, bunlarda 6-7 milyon adam var idi.

Sadə adamların etibarını qazanan Lonq bundan Luiziana ştatında özünün qeyri məhdud diktaturasını qurmaq üçün istifadə etdi. O, iradəsindən aslı olan siyasi mexanizmi yaratdı. Luizianada hakimiyyətə nəzarət etməyə başladı. Onun göstərişi ilə əleyhdarları oğurlanmağa, onlar üzərində istintaqlar aparılmağa başlandı. Onun şüarı belə idi ki, "Luiziananın konsitutisaysı mənəm». Lonqun fəailiyətini öyrənlələrin əksəriyyəti belə bir fikrə şərik idilər ki, bu Amerika torpağında faşizmin bir növüdür. Çünki Luizianada o, özünün despotik idarə üsulunu yaratmışdı. XX əsrin 30-cu illərində katolik müqqədəs ata Kolinin siyasi

fəaliyyətinin xeyli fəallaşdığı müşahidə olunurdu. Ku-kluks-Klan təşkilatı katolik əhaliyə qarşı fəal mübarizə aparırdı. Bu hərəkətdən Koflin kütlələri öz tərfinə çəkmək üçün istifadə etdi. 1926-cı ilin oktyabr ayının 17-də Koflinin radio ilə birinci çıxışı oldu. Tezliklə onun ideyaları ölkənin bir sıra şəhərlərinə yayılmağa başladı.¹²

İqtisadi böhran illərində onun çıxışlarında sosial-iqtisadi mövzulara daha çox yer verilirdi. Koflin söyləyirdi ki, kaptalizim və onun doğurduğu azad bazar imkanları insanları sıxır, ona görə də xüsusi mülkiyyət ictimai mülkiyyətlə və ictimai nəzarətlə tamamlanmalıdır. Onun fikrinə görə, dövlət maliyyə hüquqlarını deyil, ilk növbədə insane hüquqlarını müdafiə etməlidir. Əvvəl Koflin «yeni xətt»in ilk illərində bir necə vacib tədbirləri müdafiə etdi. Bu tədbirlərdən sənaye və ictimai işlərə aid olanlar xüsusi ilə müdafiə edirdi. İlk dövüdə o, «Ya Ruzvelt, ya da iflas» şüarını irəli sürdü. Lakin 1934-cü ildə Koflin Ruzveltdən ayrılmağa başladı. Koflin «Sosial ədalət uğrunda milli ittifaq» təşkil etdi. Koflin indi şüarını dəyişərək «Ruzvelt və iflas» şüarını irəli sürdü. Koflin dərk edirdi ki, Ruzveltin proqramından daha radikal proqram təklif etməklə kütlələri öz tərəfinə çəkə bilər. O, «kapitalın və əməyin birliyi» təklifini irəli sürdü. O göstərdi ki, hər bir fəhlə işlədiyi müəssisədən «ədalətli payı»nı almalıdır. Onun fikrincə, ancaq bu yolla «sosial ədalət» bərpa oluna bilər.

Koflin bu dövüdə əmək haqqını ixtisar etmədən daha qısa iş həftəsi bilirdi. O, həm ixtisaslı, həm də ixtisasız fəhlələri eyni təşkilatda birləşdirməyi təklif edirdi. Onun fikrincə, AƏF-nın yeganə funksiyası ondan ibarət olmalıdır ki, fəhlələrlə sahibkarların müəssisələrdə sosial partnyorluğunu təşkil etsin və gəlirlərin düzgün bölgüsünə nəzarət etsin. Burda kaptalizmin əlamətləri artıq aydın hiss edilirdi. Koflin tələb edirdi ki, vahid bank yaradılsın və o, federal ehtiyat sistemini əvəz etsin. Onun fikrincə, fermerləri Uoll Stritin tiranlığından xilas edə bilən, müharibə veteranlarını təmin edə bilən vahid bank yaradılmalıdır. Həmçinin Koflinin proqramında insanların əmək, hmkarlar ittifaqlarında təşkil olunmaq hüququ, daha mühüm müəssisələrin milliləşdirilməsi, zəhmətkeşlərin vergi yükünün aşağı salınması, xüsusi mülkiyyəti qorumaq hüququ və s. məsələlərdə öz əksini tapmışdır.

1936-cı ilin avqustunda Koflin təsdiq edirdi ki, onun təşkilatında 1,6 milyon fəal üzv, 6 milyon isə ona rəğbət bəsləyən vardır. Koflində açıq çıxışlarındakı tələbləri bir sıra sosialreformistlərin tələbləri ilə üst-üstə düşürdü.

¹² Новейшая история 1918-1939 гг. М., 1974.

1936-cı ilin prezident seçkiləri kampaniyası zamanı Koflin və Lonqun tərəfdarlarının birləşməsi istiqaməti müşahidə olunurdu. 1935-ci ilin fevralında aralarındakı bir sıra görüş onları xeyli yaxınlaşdırdı. Senator Lemke də onların tərfində idi. Koflin və Lemke pul mübadiləsi üzərində ciddi dövlət nəzarəti tələb edirdilər. Həmçinin onlar belə bir nəzarəti bütün bank sistemi və milli sərvətlərə də şamil edirdilər. Senator Lemke fermerlərin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq və dövlət bankı təşkil etmək haqqında bir neçə fikirlərin müəllifləri olmuşdur. Lakin onların təklifləri Ruzvelt hökuməti dövründə konqresin komissiyalarında dəfn edilmişdir. Lonq konqresdə həmişə Lemkenin tərəfdarı olmuş və onun təkliflərinin qəbul edilməsi üzərində təkid etmişdir. Ruzveltə qarşı çıxış edən liderlərdən biri də “Yaşlılar hərəkəti”nin lideri F. Taunsend idi. O, ixtisasca həkim idi. O, təklif edirdi ki, yaşı 60-dan yuxarı olanların hamısına ayda 200 dollar yardım edilsin. Bunlar üçün fond işləyənlərin hesabına təşkil edilsin. 1936-cı ilə yaxın ölkənin Orta Qərb və Qərbində “Yaşlılar hərəkəti”nin üzvlərinin sayı 3,5 milyon adamı əhatə edirdi. Onları müdafiə edənlər isə 20 milyondan çox idi. Bunula belə konqres onun da təklifini qəbul etmədi.¹³

1936-cı ildə Koflin, Lamke, Taunsend və Smut antiruzvelt koalisiyası təşkil etdilər. Sonra isə onun çərçivəsində «ittifaq partiyası» təşkil etdilər. Lakin koalisiyada daxili birlik yox idi. Taunsendin tərəfdarları olan anqlosaks mənşəlilər Orta Qərb və Şərq şəhərlərinin Koflinin sosial dayağını təşkil edən sadə katolik əhəlisinə yaxşı münasibət bəsləmirdilər. Cənubun protestantları öz nöbətində katolik əhəliyə etibar etmirdilər. Həmçinin liderlər arasında fikir ayrılığı mövcud idi. Koflin və Lemke bütövlükdə Taunsendin planını müdafiə etmirdilər, hər bir lider öz şəxsi məqsədlərinə çatmağa çalışırdı.

«İttifaq» partiyası əslində faşizmə keçid partiyası idi. 1936-cı ilin oktyabrında Koflin müsahibələrinin birində göstərirdi ki, ABŞ faşizimlə komunuzim arasında durur və o, faşizmi seçir. 1936-cı ilin prezident seçkilərində Koflin siyasi evolyusiyası məğlubiyyət uğradıqdan sonra o qəti faşizim mövqeyinə keçdi. Müntəzəm olaraq millətçi liderlərin çıxışları çap olunmağa başladı. Koflin Avropa faşist təcavüzünü və militarist Yaponiyasının Asiyadakı müdaxilələrini ürəkdən bəyəniirdi. 1938-ci ilin avqustunda Koflin tipik faşist təşkilatı olan «Komunizmə qarşı xristian cəbhəsi» təşkilatını yaratdı. Hələ 1938-ci ilin martında o, ABŞ-ı kooperativ dövlət etməyə çağırırdı. O, ABŞ-ı Almaniya və İtaliya tipində dövlət

---

¹³ Новейшая история зарубежных стран Европы и Америки. 1917-1945, М., 1989.

kimi görmək istədiyini bildirdi. Koflinin çıxışlarında anti-fəhlə əhvalruhiyyəsi

gücləndi. XX əsrin 30-cu illərində ölkədə açıq faşist qruplaşmaları meydana gəldi ki, bunlardan «Gümüş köynəklilər», «Respublikanın müdafiəsində», «Amerika millətçiləri», «Amerika milli socialist partiyası», «Səfərbər edilmiş xiristianlar» və s. göstərmək olar. Onların məqsədi amerikanı «komunuzim» təhlükəsisindən xilas etmək idi. Onlar “Amerika amerikalılar üçündür” şüarını irəli sürürdülər.

Faşist qrupları Almaniya və İtaliyanın agentlikləri ilə sıx əlaqə saxlayırdılar. Lakin belə bir faktla hesablaşmaq lazım idi ki, ABŞ-da faşizmin sosial bazası o qədər də güclü deyildi. Çünki bütün demokratik qüvvələr, xüsusi ilə fəhlə sinfi faşizmə qarşısı ciddi müqavimət göstərir və onu hakimiyyətə yaxın buraxmırdılar. Ruzveltin «yeni xətt» i əleyhinə göstərilən bütün cəhdlər onun əhəmiyyətini kölgədə qoya bilmədi. Sənaye istehsalı indeksi 1932-ci illə müqayisədə 1939-cu ildə 90% artdı. 1938-ci ildə Ruzvelt «yeni xətt» siyasətini dayandırdı. O artıq həyata keçirilmiş islahatların möhkəmləndirilməsinə daha çox diqqət yetirməyə başladı.¹⁴

«Yeni xətt» dövlət inhisarçı kapitalizmin gələcək inkişafı üçün yol açmış oldu. Sosial sahədə aparılmış olan islahatlar Ruzveltin dediyi kimi «unudulmuş» adamların həyatında mühüm dəyişikliklər yaratdı. Onlara edilən güzəştlər demokratik qüvvələrin böyük qələbəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Dövlətin funksiyaları qeyr-adi dərəcədə genişləndi. Lakin ABŞ-da dövlət müdaxiləsinin artması demokratiyanın ləğvinə gətirib çıxarmadı. Seçkilər yenədə müntəzəm keçirilir, çoxpartiyalılıq qalır, vətəndaşların konstitusiyada təsbit edilmiş hüquqları daha da genişləndirdi. Bütün amerikalılar sosial müdafiə, fəhlələr sosial müdafiə və tətillər, fermerlər dövlətdən yardım almaq hüququ aldılar. ABŞ-da dövlət müdaxiləsi Almaniya ilə fərqli olaraq liberal islahatçılıq formasında oldu. ABŞ vətəndaşlarına da aydın oldu ki, dövlətin təminat verdiyi firəvanlıq olmadan şəxsiyyətin azadlığı reallıqdan çox uzaqdır.

Bir sözlə, F. Ruzveltin «Yeni Xətt» siyasəti nəticəsində həyata keçirilən tədbirlər böhrandan yaxa qurtarmağa imkan verdi.

Bu həqiqət isə sübüt etdi ki, kapitalizim özünü islah etmək yolu ilə iqtisadi və sosial çətinliklərin öhdəsindən gəlmək imkanına malikdir.¹⁵

¹⁴ . История новейшего времени стран Европы и Америки. 1918-1945, М., 1989.

¹⁵ . История новейшего времени стран Европы и Америки. 1918-1945, М., 1989.

Nəticə

Mövzunu araşdırarkən Abş da dünya böhranının təsiri və ondan xilas olmaq yollarında aparılan addımlardan danışdıq.

XVIII əsrin II yarısında Amerika qitəsinin şimalında müstəqil dövlət kimi yaranmış ABŞ artıq XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində sənaye məhsulu istehsalına görə dünyada birinci yeri tutdu və rəqibsiz oldu. Bunun səbəbləri ilk növbədə ABŞ – ın cənubunda quldarlıq quruluşunun ləğvi, Atlantik okeandan Sakit okeana qədər ABŞ – ın bütün ərazisinə köçürülmə prosesinin başa çatması, Avropadan buraya mühacir axını, ölkənini coğrafi şəraiti, yəni hər iki tərəfdən okeanla əhatə edildiyi üçün xarici basqınlardan təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, təbii sərvətlərlə zənginliyi, elmi nailiyyətlərin dərhal istehsala tətbiq edilməsi idi. Bütün bunların nəticəsində daxili bazar genişləndi və Amerika tarixində yeni eranın, sənaye erasının başlanğıcı qoyuldu. Artıq 1885 – ci ildə ABŞ – da ümumi məhsul istehsalı Böyük Britaniyanı keçdi. XIX əsrin sonunda ABŞ – da Almaniya, Fransa, Avstriya – Macarıstan və İtaliyanın birlikdə istifadə etdikləri qədər enerji istehlak olunurdu. Mühacirlərin hesabına Amerika əhalisi iki dəfə artdı. 1890 – cı ildə ABŞ sənaye məhsulu istehsalına görə dünyada birinci yeri tutdu. XX əsrin əvvəllərində dəmir yolu inşaatı daha sürətlə inkişaf etdi. Belə ki, 1913- cü ilə qədər ölkədə 400 min km dəmir yolu çəkildi ki, bu da birlikdə götürüldükdə Almaniya, Fransa və Rusiyadakından çox idi. XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində dünya iqtisadi böhranının başlanması, azad rəqabətin yerini inhisarların tutması, ABŞ – da böhrandan çıxmaq üçün korporativ kapitalizm təşkil etmək istiqamətinin yaranmasına səbəb oldu ki, onun da əsasını, iqtisadi və sosial sahənin dövlət tənظيمlənməsi prinsipi təşkil edirdi. Bu kurs ABŞ – da progressizm kursu adlandı. Bu hərəkatın başlanğıcı XX əsrin əvvəllərində T. Ruzvelt və V. Vilson tərəfindən qoyuldu, XX əsrin 30 – cu illərində F. Ruzvelt, 60–ı illərində C. Kennedi və L. Conson, 90 –cı illərində isə B. Klinton tərəfindən davam etdirildi.

ABŞ – ın böyük iqtisadi qüdrəti olan bir dövlətə çevrilməsi onun beynəlxalq statusuna da təsir etdi. 1898 – ci il İspan – Amerikan müharibəsi göstərdi ki, ABŞ böyük dünya dövlətinə çevrilməkdədir.

Kubanı ələ keçirdikdən sonra ABŞ, ardıcıl olaraq, İspaniya mülkləri olan Puerto – Riko adasını, Filippin adalarını ələ keçirdi. 1903 – cü ildə Havay adaları üzərində ABŞ protektoratı elan olundu.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Новейшая история зарубежных стран: Европа и Америка. 1917-1945, т. 1, М., 1967.

2. Александров В.В. Новейшая история стран Европы и Америки, М., 1988.

3. История новейшего времени стран Европы и Америки. 1918-1945, М., 1989.
4. M.Qasımlı. Müasir tarix. I, II hissə. Bakı, 2003-2008-ci illər.
5. S.Mustafaeyva. Avropa və Amerika ölkələrinin ən yeni tarixi I, II hissə. Bakı, 2007-ci il.
6. Новейшая история зарубежных стран Европы и Америки. 1917-1945, М., 1989.
7. Новейшая история 1918-1939 гг. Курс лекций, под. Ред.В.В.Александрова, М., 1972.
8. Новейшая история 1918-1939 гг. М., 1974.